

PROBLEMATIKA LJUDSKE UMETNOSTI NA LOŠKEM OZEMLJU

S predmetom ljudske umetnosti, ali z njenimi parcialnimi manifestacijami, se poleg etnografije pečajo še umetnostna zgodovina, sociologija, arhitektura, zgodovina, estetika in celo geografija. Vsaka od teh disciplin nam daje le delno in zato spačeno podobo obravnavane stvarine. Zato je osnovna naloga etnografije, da zajame ljudsko umetnost v njenem pojavnem bistvu in celovitosti ter iz metodoloških prijemov posameznih ved ustvari višjo, sintetično metodo. Pomanjkljivosti v posameznih strokah, ki se omejujejo le na registracijo zunanjih formalnih značilnosti, lahko dopolnimo samo s poglobljenim raziskovanjem, tj. s študijem umetnostnih manifestacij v njihovi osnovni funkciji. Seveda ni naloga etnografije odgovarjati na vprašanja o umetniški vrednosti in ustvarjati valorizacijske lestvice. Vendar mora upoštevati tudi ta vidik. Razložiti mora umetnost kot družbeni in zgodovinski pojav, kot geografsko spremljevalko in kot del tradicije, ki živi še danes. Etnografa mora zanimati odnos med posameznimi oblikami umetnosti — med oblikami ene umetnostne panoge v različnih družbenih plasteh in obdobjih. Kakšna je funkcija umetnosti in njenih oblik v konkretni družbi, kakšen je odnos med naročnikom in umetnikom — vse to je samo del vprašanj, ki terjajo odgovor.

Loško ozemlje nam z bogatim umetnostnim gradivom priča, da ne moremo potegniti ostrih meja med oblikami tako imenovane *poljudne* in *ljudske* umetnosti. Vprašanje je zapleteno ter zahteva nekaj več kot zgolj oceno na podlagi form in stila umetnostnih izdelkov. Večina spomenikov nosi vsebinske in oblikovne karakteristike obeh kategorij. Zato bo treba shemo o treh plasteh oziroma kategorijah umetnosti (visoki ali stilni, poljudni in ljudski) prevrednotiti in predvsem razširiti.¹

Kot ilustracijo omenimo anahronizem, ki je pri omejitvi na oblikovne in stilne kriterije povsem razumljiv. Eno in isto plastiko (ki je formalno na meji med ljudsko in poljudno umetnostjo) lahko ocenimo kot stvaritev ljudskega umetnika ali kot izdelek poljudnega podobarja. V prvem primeru ugotovimo, da je plastika kvalitetna ljudska umetnina, v drugem pa isto plastiko ocenimo kot nekvaliteten podobarski izdelek! Kje je resnica?

Ljudsko arhitekturo na loškem ozemlju odlikuje in dopolnjuje množica pretenciozno oblikovanih detajlov — od kamnitih profiliranih okenskih okvirov in kamnitih portalov do kovanih okenskih mrež in bogato profiliranih opornih tramov. Dimenzije teh detajlov (ki so integralni del celote) pričajo, da so za te izdelke veljali strogi modularni predpisi in določene mere. Zato sklepamo na serijsko proizvodnjo. Delavnice ali obrtniki niso teh predmetov izdelovali za neko določeno novogradnjo ali adaptacijo, temveč za zalogo, za gradnjo sploh. Zato lahko prezremo romantično trditev

o kmetu posamezniku, ki je hkrati arhitekt, stavbenik, umetnik, polir in izdelovalec. Gradnja zidanih (pa tudi lesenih), često nadstropnih poslopij zahteva izkušenega zidarja-specialista.

Ljudska umetnost je izraz materialne baze in duhovne nadgradnje, v prenesenem pomenu je kolektivna in delo kolektiva, vendar ne izključuje odnose med naročnikom in izvajalcem. Podobno lahko trdimo tudi za ljudsko plastiko in slikarstvo. Večina panjskih končnic, slik na steklo in plastik je nastala v specializiranih delavnicah.²

Veliko število izpričanih gradbenih mojstrov in podjetnikov v Škofji Loki nas sili k domnevi, da so tudi naloge na podeželju sprejemali cehovsko organizirani mestni obrtniki. Zidali so v tradicionalnih oblikah, v mejah empirične smotrnosti in ljudstvu (čigar del so sami) niso vsiljevali svojega okusa. Če pomislimo, da je mnoge meščanske izbe v Škofji Loki krasil »bohkov kot« s slikami na steklo ter da se stanovanjske in gospodarske stavbe na Lontrgu od kmečkih sploh ne razlikujejo, potem moramo pojem ljudske umetnosti razširiti tudi na mesto in trg.

Vaške podružnice je etnografija vključila zgolj akademsko v svoj okvir. Vendar so to objekti, ki so mnogo bliže etnografiji kot umetnostni zgodovini. Predstavljajo pa reprezentativno področje, kjer se je ljudska ustvarjalnost izživela v najvišjih dosežkih. Ne zanima nas vprašanje, ali je vaška podružnica kot celota produkt poljudne ali ljudske umetnosti. Zanima nas vprašanje oblikovanja in doživetja prostora. Med katedralo v velikem središču in vaško podružnico iz istega časa in stilnega obdobja je mnogo večja razlika kot med podružnico in ljudsko hišo. Vaška podružnica (gotška ali baročna) je zrcalo ljudskih umetnostnih zahtev in potreba v enaki meri kot ambicioznejša profana arhitektura. Med zidano nadstropno (ali pritlično) stanovanjsko hišo bogatejšega posameznika in leseno bajtarsko kočjo je razlika predvsem v velikosti, materialu in bogastvu opreme. Prostorska zasnova pa je identična. Osnovna stanovanjska celica ima isto funkcijo in v bistvu enake konstrukcijske in oblikovne člene. Iz istih osnov raste tudi cerkvena arhitektura. Funkcija prostora in njegovi akcenti so rezultanta namena ter so sorodni profani arhitekturi.

Skromne zahteve, ozko obzorje, navezanost na zemljo in tradicija so srenji kot naročniku narekemale izbor arhitekta in izvajalca iz sebi enake ali bližnje kulturne sfere. Tudi tuji gradbeniki, slikarji in kiparji, ki jih je privabila gradbena dejavnost na loškem ozemlju, niso izhajali iz višjih slojev. Njihova umetnost je bila skromna in ljudstvu razumljiva. Oblike, ki jih pripisujemo »visoki« umetnosti, stilne značilnosti in vplivi velikih osebnosti (Giotto — Furlani) pa tej umetnosti ne odrekajo ljudskosti in avtentičnosti. Vpliv ima tvorno funkcijo samo takrat, kadar je materialna baza in kulturna raven nekega sloja in geografskega prostora dozorela v toliki meri, da zahteva nove oblike in prevrednotenje starih. Če so oblike in nove kvalitete že znane drugod in dosegljive, potem miljeju ni treba tvoriti novih, saj ustrezne forme prevzame v celoti.

Gotska podružnica na loškem ozemlju (pa tudi drugod v slovenskem alpskem območju) izraža po svojih dimenzijah in proporcih antropocentričnost ljudske regionalne arhitekture. Čeprav sledimo v detajlih in formah poteze stilne gotike, vidimo, da so prevrednoteni, spremenjeni ali celo nerazumljivi. Gotski prostor, ki deluje predvsem z oblikovanjem višin in ogromnimi svetlobnimi odprtiniami ter rebrasto konstrukcijo, ki funkcijo

stene zanika, dobi v ljudskem miljeju druge poudarke. Ostanajo sicer posamezni konstrukcijski in oblikovni elementi, kot so rebra, šilasti loki, oblika portalov, okenskih odprtin in ornamentika. Tudi v številčnih razmerjih dolžine, višine in širine vsaj v glavnem ustreza slogovnim zahtevam.

Vendar je prostor v vaški podružnici drugačen. Že sama masa stavbe je prilagojena okolju. Vertikalna zvonika pa predstavlja osnovno oblikovalno komponento naselja. Stene so masivne, zapirajo prostor in nosijo stropno

Domačija pri Sv. Barbari. (Fototeka Loškega muzeja.)

in strešno konstrukcijo, odprte so z majhnimi svetlobnimi odprtinami. Prostor je zgoraj omejen z ravnim lesenim stropom. Stropna slikarija pa ne nudi nikakršnih iluzionističnih poudarkov, temveč poudarja konstrukcijski moment, ki je v stanovanjski prostornini nakazan s profilarnimi robovi stropnih desak. Kljub razmerju med širino in dolžino v prid drugi, je vizualni izraz prostora bliže širšemu pravokotniku. Slavoločna stena ladjo zaključuje, tu pa se odpira svetlobni vir.

Kot v kmečki hiši, tudi tu ne opazimo pri vstopu posameznih detajlov. Takoj nas oslepi nasprotna svetloba iz prezbiterja, iz razpršene svetlobe pa se izvijajo žareče konture in ploskve stenskih slik. Enako funkcijo in doživetje nam nudi tudi bohkov kot. Tako kot niz slik na steklo v bohkovem kotu ne predstavlja vrste samostojnih podob, temveč dekorativno, barvno nasičenost ploskev, tako ima tudi poslikava prezbiterja prvenstveno dekorativni značaj. Posamezne prizore in motive razberemo šele v neposredni bližini ali pa potem, ko se oči privadijo na svetlobne razmere v notranjščini.

Tedaj tudi doživimo intimnost prostora. Poglavitni akcent tega občutja pa so skromne dimenzije in domači material. Mnoge podružnice po dimenzijah komaj presegajo večji stanovanjski prostor. Razlika je predvsem v višini. Višina izbe znaša okrog 220 cm, v reprezentančnem prostoru cerkvenega objekta pa je višina ladje često enaka širini (Suha). Te dimenzije pa niso samo plod stilnih zahtev, temveč v večji meri rezultat funkcije prostora, ki služi zbiranju velikega števila ljudi, kljub temu pa intimnost in človeško merilo nista prizadeta.

Levo: Pogled proti prezbiteriju v cerkvi na Suhi. (Fototeka Loškega muzeja.) — Desno: Notranjščina črne kuhinje z ognjiščem v Skoparjevi hiši. (Fototeka Loškega muzeja.)

Ob opremi in detajlih, ki so podrejeni oblikovnemu duhu časa, spoznamo bistveno komponento ljudske umetnosti oziroma arhitekture. Ljudska stanovanjska (pa tudi gospodarska) arhitektura, kot jo poznamo danes, izvira na loškem ozemlju vsaj iz 16. stoletja. V tem času že lahko govorimo o ekonomično in funkcionalno visoko razvitem stavbnem organizmu. Alpska florisna shema ostane nedotaknjena do konca 19. stoletja. Tudi stavbna masa se ne izpreminja. Spremembam so podvrženi zgolj posamezni detajli. Kamnite okenske okvire s posnetimi robovi in šilaste ter polkrožne kamnite portale zamenjajo ob koncu 17. in v 18. stoletju baročne oblike. Mnogokrat pa ostane del starejših detajlov ob novih. Kljub temu pa ne moremo govoriti o ljudski baročni ali gotski hiši. Saj je za arhitektonski stil bistveno važen prostor, detajli pa ga samo akcentuirajo ali dopolnjujejo. Arhitektura je, ne glede na detajle, ki jih lahko stilno opredelimo — ljudska. Ta arhitektura je ljudska tudi ne glede na to, kdo jo je zidal — ali domači ali mestni zidarji.

Danes gledamo na produkte ljudske umetnosti izolirano kot na galerijske eksponate, ki so neodvisni in po meri vsakega prostora. V bistvu pa je taka umetnina vedno vezana na določeni prostor, na arhitekturo ter

milje v širšem in ožjem pomenu besede. Prav zato je ljudska umetnost taka, kot je. Arhitektura vaške podružnice, domačije in gospodarskega objekta je podrejena medsebojnim odnosom posameznih skupin, kot celota pa geografskemu okolju z geološko in biološko konfiguracijo. Tako zapažamo niz medsebojnih odvisnosti do zadnjega funkcionalnega detajla, naklon strehe, plastike v niši na pročelju stanovanjske hiše, požarne freske, pohištva in oblike svinjaka. Dosledna funkcionalnost je v tradiciji postala nesprenmenljiva količina in pojem ljudske estetike.

Bohkov kot v hiši pri Nacetu v Puštalu. (Fototeka Loškega muzeja, foto Fr. Planina.)

Primerjava med posameznimi umetnostnimi spomeniki na loškem ozemlju, med katere brez dvoma spadajo tako podružnične cerkve kot bogata, ljudska profana arhitektura, fužinarske hiše v Železnikih, urbanistični kompleks Škofje Loke, freske na Križni gori itd., nas pouči, da izrazitih spomenikov »visoke« umetnosti v njenem pravem smislu skoraj nimamo. Odštejemo lahko samo ambicioznejše primere, kot so mestni kompleks Škofje Loke, župna cerkev, cerkev sv. Volbenka nad Visokim, podrta cerkev v Poljanah, prezbiterij v Crngrobu ter gradovi. Večina ostalih spomenikov pa spada v ljudsko sfero. Morda lahko kot izrazito ljudsko umetnostne tvorbe ločimo na prvi pogled samo poslikane končnice, skrinje, slike na steklo in kmečko arhitekturo. Ves ostali material pa je sporen. Slike na steklo in panjske končnice je izdelovala tudi Layerjeva delavnica v Kranju. Bajce je Cebej poslikal fasado kmečke hiše v Dolenjih Dobravah pri Goranji vasi, Jernej iz Loke je okrasil fasado hiše v Podvrhu, mojstri ern-

grobskega prezbiterja so klesali portale in konstrukcijske elemente za podeželsko profano in skromno cerkveno arhitekturo, idrijske čipke so nosile samo pripadnice bogatejših slojev — ali naj te stvaritve pripišemo poljudni ali ljudski umetnostni sferi? Visoka umetnost to prav gotovo ni!

V zaključku bi se naslonili na uvodne ugotovitve. Ljudska umetnost predstavlja v okviru etnografije vse tiste umetnostne manifestacije, ki izvirajo iz ljudskega miljeja, hkrati pa upošteva veda tudi konsum umetnostnih produktov, nastalih v drugih miljejskih sferah. Vzemimo nekatere grafične liste velikih mojstrov, ki so postali ljudska last in vir inspiracij mnogim generacijam ljudskih umetnikov. Pri problemu vaških podružnic smo videli, da umetnostna zgodovina izključuje ljudsko umetnost kot stilno neopredelljivo kvaliteto ter upošteva samo tiste proizvode, ki ustrezajo stilnim shemam. Delitev umetnosti na poljudno, ljudsko in visoko (kjer je poljudna umetnost manjvredni derivat visoke in prevodnik vplivov od višje k nižji stopnji) v svojem bistvu odreja ljudski umetnosti umetniške kvalitete. Pri posameznih primerih pa ugotavlja (zlasti za podobarstvo 19. stoletja), da je ljudska umetnost kvalitetnejša od poljudne. Vendar so kvalitativne sodbe prepuščene intuiciji in ne temelje na znanstveni podlagi. Struktura ljudske umetnosti pa priča, da imamo opravka s pravo umetnostjo. Reprezentativna in v nekem smislu sintetična panoga ljudske umetnosti — arhitektura — pa kljub skromnim oblikovnim potezom kaže na oblikovanje prostora, ki je v primeri z ostalimi regionalnimi arhitekturami dosegla zavidljivo raven. Funkcionalnost in sinteza njenih elementov z lepotnimi v celovito podobo v sebi zaključenega organizma, odkriva pravo umetniško vrednost ljudske arhitekture.

Opombe in literatura

Opombe: 1. Shemo o treh plasteh lahko uporabljamo samo kot študijski ali tehnični pripomoček, ker pri bistvenih vprašanjih odpove. Tudi veliki slikarski mojstri so bili v preteklosti člani cehov. Mnoga njihova dela vise tudi v skromnih vaških cerkvah — torej v poljudnem miljeju — kvalitetno pa lahko predstavljajo umetniške viške. Nasprotno pa lahko nekvaliteten izdelek modnega slikarja iz najvišje družbene plasti visi v knežjem dvorcu — torej »visokem« miljeju — vendar kvalitetno ne dosegajo najskromnejše panjske končnice. V tem primeru shema ne ustreza niti valorizacijskim zahtevam niti tehnično formalnim. — 2. Prim. Gorazd Makarovič: Poslikane panjske končnice, Likovni zvezek 2. Mladinska knjiga v Ljubljani 1962.

Literatura: Nace Šumi. Ljubljanska baročna arhitektura, Ljubljana 1961. — Gorazd Makarovič. Poslikane panjske končnice, Ljubljana 1962. — Loški razgledi I do IX. — Dušan Grabrijan. Kako je nastajala naša sodobna hiša, Ljubljana 1959. — France Stele, Umetnost v Primorju, Ljubljana 1960. — France Stele. Crngrob, Ljubljana 1961. — Dušan Grabrijan. Makedonska kuća, Ljubljana 1955. — Ksenija Rozman, Janezova cerkev ob Bohinjškem jezeru, Ljubljana 1962. — Stanko Vurnik, Kmetška hiša na južnovzhodnem pobočju Alp; sep. odtis iz Etnologa IV. 1, Ljubljana 1950. — Rajko Ložar, Kmetški dom in kmetška hiša. Narodopisje Slovencev. I. del, Ljubljana 1944, stran 62—97.

Résumé

LES PROBLÈMES DE L'ART POPULAIRE DANS LA RÉGION DE SKOFJA LOKA

L'auteur étudie le problème des critères permettant de distinguer l'art « populaire » (flattant le goût du peuple) de l'art populaire authentique (oeuvre des imagiers populaires). Le problème des églises succursales dans nos villages, qui appartiennent au fond au domaine de l'ethnographie, représente le critère-clé qui permet de déterminer dans quelle mesure une oeuvre d'art soit vraiment populaire. Le schéma de la division de l'art en trois classes: art élevé, art flattant le goût du peuple, et art populaire authentique, n'est en somme qu'un instrument technique qui permet de déterminer certains traits caractéristiques de forme, mais ne donne pas de réponse à la question si l'art populaire est vraiment de l'art, ou s'il ne l'est pas. Une analyse même superficielle d'une petite église gothique et d'une maison d'habitation de cette région permet cependant de constater que cette architecture représente un organisme complet, uni, et valable du point de vue fonctionnel et esthétique, donc un objet possédant toutes les caractéristiques d'une oeuvre d'art. Mais ces constatations ne s'appliquent naturellement, du moins d'après les recherches faites jusqu'ici, qu'aux siècles récents, depuis le XVIe siècle, et notamment à l'architecture de la région de Škofja Loka et des autres pays alpins.